

A II. Vatikáni Zsinat helyes értelmezéséről

Részlet a Szentatya „Expergiscere homo” kezdetű, 2005. december 22-én a karácsonyi üdvözletek átadása alkalmából a Római Kúriához intézett beszédéből. (Eredeti olasz szöveg: Acta Apostolicae Sedis 98 [2006] 45-53. A bevezetést és magyar fordítást Deák Viktória Hedvig OP bocsátotta rendelkezésünkre. Kiemelések: a szerk.)

XVI. Benedek pápa 2005-ös „évértékelő” beszédének befejező része a II. Vatikáni Zsinat értelmezéséről szól, amit a zsinat lezárásának 2005. december 8-án ünnepelt negyvenedik évfordulója indokolt. A beszéd fő célja iránymutatást adni a zsinati dokumentumok helyes értelmezéséhez.

Az utóbbi évek egyházi történéseit is figyelembe véve nyugodtan állíthatjuk, hogy ez a megnyilatkozás XVI. Benedek pápaságának egyik programadó, kulcsszövege: gondolhatunk itt pl. a Hittani Kongregáció 2007-es „Responsum”-ára a zsinati egyháztan kérdéseiről, amely meg kívánta erősíteni a zsinati egyháztan folytonosságát a hagyománnyal, vagy a római rítus rendkívüli és a rendes formája közötti kontinuitás állítására a „Summorum Pontificum” motu proprioiban. A zsinati szövegek helyes recepciója csak úgy lehetséges, ha az Egyház teljes hagyományának fényében értelmezzük azokat. (A ford.)

Ez év utolsó eseménye, amelyről szeretnék ez alkalommal megemlékezni, a II. Vatikáni Zsinat negyven évvel ezelőtti lezárásának ünnepése. Az emlékezés felveti a kérdést: mi lett a zsinat eredménye? Helyesen fogadtuk-e be? Mi volt a jó a zsinat recepciójában, mi volt elégtelen vagy elhibázott? Mit kell még tennünk? Senki sem tagadhatja, hogy a zsinat recepciója az Egyházban sok helyütt eléggé nehezen ment végbe, még ha nem is akarjuk a történetekre alkalmazni azt a leírást, amellyel a nagy egyháztanító, Szent Baszileiosz élt az Egyháznak a Niceai Zsinat utáni helyzetéről beszélve; sőtét viharban zajló tengeri csatához hasonlítja, és többek közt ezt mondja: „Az egész Egyházat betölti már az ellentmondás következtében egymásra támadók durva ordítózása, az érthetetlen kiabálás, a szünni nem akaró zavarok kivehetetlen zaja, azoknak hangja, akik az igaz hit tanítását túlzásaikkal és tagadásaikkal felforgatják.” (De Spiritu Sancto, XXX, 77; PG 32, 213 A; SCh 17bis, 524.1: Vanyó László fordítása, in A kappadókiai atyák, Szent István Társulat, Budapest, 1983, 161) Nem akarjuk alkalmazni ezt a drámai leírást a zsinat utáni helyzetre, de

mégis tükröz valamit abból, ami történt. Felmerül a kérdés: a zsinat recepciója miért folyt eddig ennyire nehezen oly sok helyen az Egyházban? Igazából minden a zsinat helyes értelmezésétől függ, vagy – ahogyan ma mondanánk – a helyes hermeneutikától, a helyes olvasási és alkalmazási kulcstól. A recepció problémái abból a tényből születtek, hogy két ellentétes hermeneutika állt szemben egymással és szállt vitába. Az egyik zűrzavart okozott, a másik csendben, de egyre láthatóbban, gyümölcsöt hozott. **Egyfelől létezik az az értelmezés, amelyet a „szakítás és törés hermeneutikájának” szeretnék nevezni, és amely nem ritkán elnyerte a média és a modern teológia egy részének szimpátiáját is. Másfelől pedig ott van a „reform hermeneutikája”, a megújulás az egyetlen szubjektum, az Egyház folytonosságában, amelyet az Úr adott nekünk; ez a szubjektum, az Egyház, növekszik és fejlődik az időben, miközben ugyanaz marad: Isten vándorló népének egyetlen szubjektuma.**

A szakítás hermeneutikájának az a veszélye, hogy végül törést okoz a zsinat előtti és a zsinat utáni Egyház között. Azt állítja, hogy maguk a zsinati szövegek, mint olyanok, még nem fejezik ki igazán a zsinat szellemét. A szövegek kompromisszumok eredményeként születtek volna, amelyekben, hogy az egyetértést elérjék, sokszor magukkal kellett hurcolni és meg kellett erősíteni sok régi, de immár haszontalan dolgot. Ám a zsinat igazi szelleme nem ezekben a kompromisszumokban nyilvánul ki, hanem az újdonság felé irányuló törekvésekben, amelyek a szövegekben rejlenek: csak ezek jelenítik meg a zsinat igazi szellemét, és ezekből kiindulva és azokhoz alakulva kellene előre haladni. Éppen azért, mert a szövegek csak tökéletlenül tükrözik vissza a zsinat igazi szellemét és újdonságát, bátran túl kell lépni a szövegeken, és helyet kell csinálni az újdonságnak, amelyben kifejeződne a zsinat legmélyebb, bár még zavaros szándéka. Egyszóval: nem a zsinat szövegeit kell követni, hanem a szellemét. Így nyilvánvalóan széles mozgástér nyílik annak a kérdésnek, hogyan is határozható meg ez a szellem, ám ennek következményeképpen tér nyílt mindenféle szeszélyes elképzelésnek is. **Ezzel azonban gyökeresen félreértik a zsinatnak mint olyannak a természetét.** Így úgy tekintenek rá, mint egyfajta alkotmányozó gyűlésre, amely megszüntet egy régi alkotmányt és létrehoz egy újat. De egy alkotmányozó gyűlésnek megbízóra van szüksége, és egy megerősítőre, azaz a népre, amelyet az alkotmány szolgál. A zsinati

atyáknak nem volt ilyen felhatalmazásuk, és nem is adott nekik senki; egyébként nem is adhatott volna nekik senki, mert **az Egyház lényegi alkotmánya az Úrtól származik, s azért kaptuk**, hogy elérhessük az örök életet, és ebből a perspektívából kiindulva képesek legyünk megvilágítani az életet az időben, és magát az időt. A püspökök, a szentség által, amelyben részesültek, az Úr ajándékának sáfárai. Ők „Isten titkainak szolgálói” (1Kor 4,1); mint ilyeneknek, „hűségeseeknek és bölcsseknek” kell lenniük (vö. Lk 12,41-48). Ez azt jelenti, hogy az Úr ajándékát helyesen kell kezelniük, hogy ne maradjon rejtve, titokban, hanem teremjen gyümölcsöt, hogy az Úr a végén azt mondhassa az intézőnek: „mivel a kevésben hű voltál, sokat bízok rád” (vö. Mt 25, 14-30; Lk 19,11-27). Ezekben az evangéliumi példabeszédekben a hűség dinamikája fejeződik ki, amelynek az Úr szolgálatát kell jellemeznie, s az is nyilvánvaló lesz bennük, hogy egy zsinaton a dinamizmusnak és a hűségnek hogyan kell eggyé válniuk. A szakítás hermeneutikájával szemben áll a reform hermeneutikája, amint azt bemutatta először is XXIII. János pápa zsinati nyitóbeszédében 1962. október 11-én, majd pedig VI. Pál pápa is záróbeszédében 1965. december 7-én. Itt csak XXIII. János jól ismert szavait szeretném idézni, amelyekben félreérthetetlen módon kifejeződik ez a hermeneutika, amikor azt mondja, hogy **a zsinat „tisztán és teljes egészében akarja átadni a tanítást, csorbítás vagy elferdítés nélkül”**, s így folytatja: „A mi kötelességünk nemcsak az, hogy ezt az értékes kincset őrizzük, mintha egyedül csak a régi korról törődnénk, hanem az is, hogy serény elhatározással és félelem nélkül annak a feladatnak szenteljünk magunkat, amelyet saját korunk kíván... Szükséges, hogy ezt a biztos és változatlan tanítást, amelyet hűségesen tisztelnünk kell, elmélyítsük, és olyan módon mutassuk be, amely megfelel korunk igényeinek. Egy dolog ugyanis a hitletétemény, azaz azok az igazságok, amelyeket tiszteletreméltó tanításunk tartalmaz, és egy másik az a mód, ahogyan ezeket hirdetjük, megőrizve mindazonáltal ezeknek az igazságoknak ugyanazon értelmét és jelentőségét.” (S. Oec. Conc. Vat. II Constitutiones Decreta Declarationes, 1974, 863-865.) Világos, hogy egy bizonyos igazság új módon való kifejezésének feladata új reflexiót igényel, új élő kapcsolatot azzal az igazsággal; világos az is, hogy új szavak csak akkor tudnak kiérlelődni, ha azok a kifejtett igazság tudatos megértéséből születnek, és hogy másfelől a hitre való reflexió igényli

azt is, hogy ezt a hitet éljük. Ebben az értelemben a XXIII. János által javasolt program rendkívül igényes volt, amint igényes a hűség és a dinamika szintézise. De mindenütt, ahol ez az értelmezés irányította a zsinat recepcióját, ott új élet született és új gyümölcsök érlelődtek. Negyven évvel a zsinat után rámutathatunk arra, hogy a pozitív nagyobb és előbb annál, mint ahogyan azt az 1968 körüli évek nyugtalanságai közepette gondolni lehetett. Ma látjuk, hogy a jó mag, bár lassan fejlődött, mégis növekszik, és így nő mély hálánk is a zsinat által végzett munkáért.

VI. Pál a zsinat bezárásakor mondott beszédében rámutatott még egy olyan okra, ami miatt a szakítás hermeneutikája meggyőzőnek tűnhet. Az emberről szóló nagy vitában, amely a modern kort jellemzi, a zsinatnak különös figyelmet kellett szentelnie az antropológia témájának. Fel kellett tennie egyfelől az Egyház és a hit, másfelől az ember és a mai világ közötti kapcsolatra vonatkozó kérdést (uo. 1066 sk.). A kérdés még világosabb lesz, ha a „mai világ” általános meghatározása helyett egy pontosabbat választunk: a zsinatnak új módon kellett meghatároznia az Egyház és a modern kor viszonyát. A Galilei-perrel ennek a viszonyoknak a kezdete nagyon problematikus volt. Később teljesen megszakadt, amikor Kant a vallást „a pusztaság és határain belül” definiálta, és amikor a francia forradalom radikális fázisában az állam és az ember olyan képe terjedt el, amely az Egyháznak és a hitnek gyakorlatilag semmilyen helyet nem akart hagyni. A XIX. században az Egyház hitének összeütközése a radikális liberalizmussal és a természettudományokkal, amelyek azt tulajdonították maguknak, hogy tudásukkal átfogják az egész valóságot annak végső határáig, és amelyek makacsul azt hirdették, hogy feleslegessé teszik „Isten hipotézisét”, az Egyház részéről IX. Piusz alatt a modern kor e szellemének kemény és radikális elítélését idézte elő. Tehát látszólag nem nyílt tér a pozitív és gyümölcsöző megértéshez, és azok részéről is drasztikus volt a visszautasítás, akik saját magukat a modern kor képviselőinek érezték. Közben azonban a modern kor is fejlődésen ment keresztül. Rájöttek arra, hogy az amerikai forradalom a modern állam olyan modelljét nyújtotta, amely különbözött a francia forradalom második fázisában felmerült radikális tendenciáktól. A természettudományok egyre világosabb módon kezdtek el saját határaikra reflektálni, melyeket saját módszerük rótt rájuk, amely, bár hatalmas dolgokat valósított

meg, mégsem volt képes megérteni a valóság egészét. Így mindkét fél egyre inkább kezdett nyitni egymás felé. A két világháború közötti időszakban, és még inkább a második világháború után, katolikus államférfiak megmutatták, hogy létezhet olyan modern laikus állam, amely nem semleges az értékek iránt, hanem a kereszténység által megnyitott nagy etikai forrásokból merítve él. A katolikus társadalmi tanítás, ahogyan fokozatosan kifejlődött, fontos modell lett a radikális liberalizmus és a marxista államelmélet közt. A természettudományok, melyek fenntartás nélkül olyan módszert vallottak magukénak, amelybe Isten nem fért bele, egyre világosabban felfedezték, hogy ez a módszer nem foglalja magába a valóság egészét, így tehát újra megnyitották a kapukat Istennek, tudva, hogy a valóság nagyobb a természettudományos módszernél és annál, amit az át tud fogni. Azt mondhatjuk, hogy három kérdéskör formálódott ki, melyek a II. Vatikáni Zsinat idején válaszra vártak. Először is újra kellett definiálni a hit és a modern tudományok viszonyát; ez nemcsak a természettudományokra, hanem a történettudományra is vonatkozott, mert egy bizonyos iskola szerint a történetkritikai módszer magának tulajdonította az utolsó szót a Biblia értelmezésében, és teljes kizárólagosságra tartva igényt a Szentírás megértésében, fontos pontokon szembekerült azzal az értelmezéssel, amelyet az Egyház hite dolgozott ki. Másodsorban, új módon kellett meghatározni az Egyház és a modern állam viszonyát, amely teret enged a különböző vallású vagy ideológiájú állampolgároknak, amely részrehajlás nélkül viszonyul ezekhez a vallásokhoz, és pusztán a polgárok közötti rendezett és toleráns együttélésért és a saját vallásuk gyakorlásának szabadságáért vállal felelősséget. Általánosabb módon ehhez kapcsolódott harmadik helyen a vallási türelem problémája – olyan kérdés, amely a keresztény hit és a világvallások viszonyának új definícióját igényelte. Szükséges volt értékelní és új módon meghatározni az Egyház és Izrael hite közötti viszonyt, különösen is a nemzetiszocialista rezsim közelmúltbeli bűneinek fényében, és általában, visszatekintve egy hosszú és nehéz történelemre.

Ezek a témák mind nagyon jelentősek, de bővebben nem időzhetünk most el itt náluk. Világos, hogy mindezek a területeken, amelyek együttesen egyetlen problémát alkotnak, a szakítás bizonyos formája feltűnhetett. Bizonyos értelemben valóban megnyilvánult a szakítás, amelyben azonban, miután megtörténtek a megfelelő

megkülönböztetések a konkrét történelmi helyzetek és követelményeik között, nyilvánvalóan megmaradt az elvek folytonossága. Ez a tény első ránézésre gyakran elkerüli a figyelmet. Éppen a különböző szinteken megvalósuló folytonosság és a szakítás együttesében áll az igazi reform természete. A folytonosságban való újdonság e folyamata során kellett a korábbinál konkrétan megtanulnunk, hogy az esetleges dolgokat érintő egyházi döntések – például a liberalizmus egyes konkrét formái, vagy a Biblia liberális értelmezése – szükségszerűen maguk is esetlegesek, éppen azért, mert egy önmagában változékony valóságra vonatkoznak. Meg kellett tanulni felismerni, hogy ezekben a döntésekben csak az elvek fejezik ki a tartós szempontot, amelyek rejtett áramlatok maradnak és a döntést belülről ösztönzik. Nem állandóak viszont ugyanígy a konkrét formák, amelyek a történelmi helyzettől függenek, és ezért változásoknak lehetnek alávetve. Így az alapvető döntések érvényesek maradhatnak, míg az új kontextusokhoz való alkalmazásuk formái változhatnak. Így például, ha a vallásszabadságot úgy tekintjük, mint az ember képtelenségét arra, hogy az igazságot megtalálja, és ennek következményeképpen a relativizmus kanonizálásává válik, akkor a társadalmi és történelmi szükségszerűség szintjéből elhibázott módon metafizikai szintre emelkedik, s így elveszíti igazi értelmét; ez azzal a következménnyel jár, hogy nem fogadhatja el az, aki hiszi, hogy az ember képes az Isten igazságát megismerni, és az igazság belső méltósága alapján ez az ismeret kötelezi. Teljesen különböző dolog viszont, ha a vallásszabadságot úgy tekintjük, mint az emberi együttélés követelményét, sőt mint az igazságnak egy belső következményét, amelyet nem lehet kívülről rákényszeríteni senkire, hanem az embernek csak a személyes meggyőződés folyamatán keresztül szabad magáévá tennie. A II. Vatikáni Zsinat, amikor a modern állam egy lényegi elvét felismerte és magáévá tette a vallásszabadságról szóló dekrétummal, az Egyház legmélyebb örökségét újította fel. Tudatában lehet annak, hogy ezáltal magának Jézusnak a tanításával kerül teljesen harmóniába (vö. Mt 22,21), és a vértanúk Egyházával, minden idők vértanúival. Az ókori Egyház magától értetődő természetességgel imádkozott a császárokért és a politikai vezetőkért, kötelességének tartva ezt (vö. 1Tim 2,2). De miközben imádkozott a császárokért, visszautasította, hogy imádják őket, és ezzel világosan elutasította az állam vallását. A korai Egyház

vértanúi abba az Istenbe vetett hitük miatt haltak meg, aki Jézus Krisztusban nyilatkozta ki magát, és éppen ezért a lelkiismereti szabadságért és hitük megvallásának szabadságáért is haltak meg – olyan hitvallásért, amelyet egyetlen állam sem kényszeríthet ki, hanem csak Isten kegyelmével, szabad lelkiismerettel mondhatjuk magunkénak. Egy missziós Egyház, amely tudja magáról, hogy üzenetét minden népnek hirdetni kell, el kell hogy kötelezze magát a hit szabadsága mellett. Át akarja adni az igazság ajándékát, amely mindenki számára létezik, és ugyanakkor biztosítja a népeket és vezetőiket, hogy nem akarja az igazsággal tönkretenni önazonosságukat és kultúráikat, hanem olyan választ visz el nekik, amelyekre lelkük mélyén várnak – olyan válasz ez, amellyel a kultúrák sokfélesége nem vész el, hanem inkább növekszik az emberek közötti egység, és így a népek közötti béke is.

Amikor a II. Vatikáni Zsinat újra meghatározta az Egyház hite és a modern gondolkodás bizonyos lényegi elemei közötti viszonyt, egyben felülvizsgálta, sőt korrigálta is bizonyos történelmi döntéseit, de ebben a látszólagos szakításban is megtartotta és elmélyítette saját benső természetét és valódi identitását. Az Egyház mind a zsinat előtt, mind utána ugyanaz az egy, szent, katolikus és apostoli Egyház, amely az időben zarándokol; zarándokútját „a világ üldözései és Isten vigasztalása között folytatja”, az Úr halálát hirdetve, amíg el nem jön (ld. Lumen Gentium, 8). Aki azt várta, hogy ezzel a modern korra kimondott alapvető „igennel” minden feszültség eltűnik, és az így megvalósult „világ felé nyitás” mindent tökéletes harmóniává alakít, az alábecsülte magának a modern kornak a belső feszültségeit és ellentmondásait; alábecsülte az emberi természet veszélyes törékenységét, amely a történelem minden szakaszában és minden történelmi helyzetben fenyegeti az ember útját. Az embernek az anyag és saját maga felett szerzett új hatalmával és új lehetőségeivel együtt járó veszélyek nem tűntek el, hanem új dimenziókat öltenek: a jelen történelemre vetett egyetlen pillantás világosan bizonyítja ezt. Az Egyház a mi korunkban is az ellentmondás jele maradt (Lk 2,34) – nem véletlen, hogy II. János Pál pápa, még bíborosként, ezt a címet adta az 1976-ban VI. Pál pápa és a Római Kúria számára tartott lelkigyakorlatának. Nem is lehetett a zsinat szándéka feloldani az evangéliumnak ezt az ellentmondását az emberre leselkedő veszélyekkel és tévedésekkel szemben. Ellenkezőleg, csak az Egyház

és a világ közötti téves, vagy felesleges ellentéteket kívánta félretenni, hogy a mi világunknak a maga nagyságában és tisztaságában mutathassa be az Evangélium követelményét. ***A zsinatnak a modern kor felé tett lépése, amit eléggé pontatlanul a „világ felé történő nyitásként” mutattak be, végső soron a hit és az értelem örök, ám mindig új formában jelentkező problematikájának körébe tartozik.*** Az a helyzet, amellyel a zsinatnak szembe kellett néznie, mindenképpen hasonlítható korábbi korok eseményeihez. Szent Péter első levelében arra bízta a keresztényeket, legyenek mindig készen arra, hogy választ adjanak (apo-logia) mindenkinek, aki hitük logos-a, értelme felől érdeklődik (vö. 1Pét 3,15). Ez azt jelentette, hogy a biblikus hitnek vitába és kapcsolatba kellett lépnie a görög kultúrával, és meg kellett tanulnia felismerni az értelmezésen keresztül a kettejük közötti különbséget, de a hasonlóságot is az Isten által adott egyetlen értelemben. Amikor a XIII. században zsidó és arab filozófusok közvetítésével az arisztotelészi eszmerendszer kapcsolatba lépett a középkori kereszténységgel, amelyet a platóni örökség formált, és fennállt annak a veszélye, hogy hit és ész feloldhatatlan ellentétbe kerül, főként Aquinói Szent Tamás volt az, aki a hit és az arisztotelészi filozófia közötti találkozást elősegítette, és így a hitet pozitív kapcsolatba hozta a korában uralkodó értelem-formával. A keresztény hit és a modern értelem közötti nehéz vita, amely a Galilei-per miatt negatív módon kezdődött, minden bizonnyal sok fázison ment keresztül, de a II. Vatikáni Zsinattal érkezett a pillanat, amikor nagymértékű újragondolásra volt szükség. Ennek tartalma a zsinati szövegekben valóban csak nagy vonalakban került felvázolásra, de a lényegi irányvonal meg lett határozva, úgyhogy a hit és az értelem közötti dialógus, amely ma különösen is fontos, a II. Vatikáni Zsinat alapján megtalálta irányultságát. Most ezt a dialógust nagy szellemi nyitottsággal kell továbbfolytatnunk, de ugyanakkor a szellemek megkülönböztetését illetően azzal a világossággal, amelyet a világ éppen ma jó okkal elvár tőlünk. Így hálával fordíthatjuk ma tekintetünket a II. Vatikáni Zsinat felé: ha helyes hermeneutikától vezetve olvassuk és fogadjuk be, akkor egyre nagyobb erővé válik az Egyház mindig szükséges megújulásához.

XVI. Benedek pápa
(Deák Viktória Hedvig OP fordítása)
(Tengernek Csillaga, XVIII/2.)